

de mos

Jaargang 23
Februari 2007

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

2

N I D I

inhoud

- 1 **Emancipatie ongemerkt op stoom**
- 3 Demodata
- 5 Demodata
- 5 **Overleven in blessuretijd**
- 6 Demodata
- 7 Demodata

Foto: ANP/Esplanade/Mauritius Archive Images

Emancipatie ongemerkt op stoom

JAN LATTEN, WIETEKE VAN DIJK

Nuancering conclusies Emancipatiemonitor

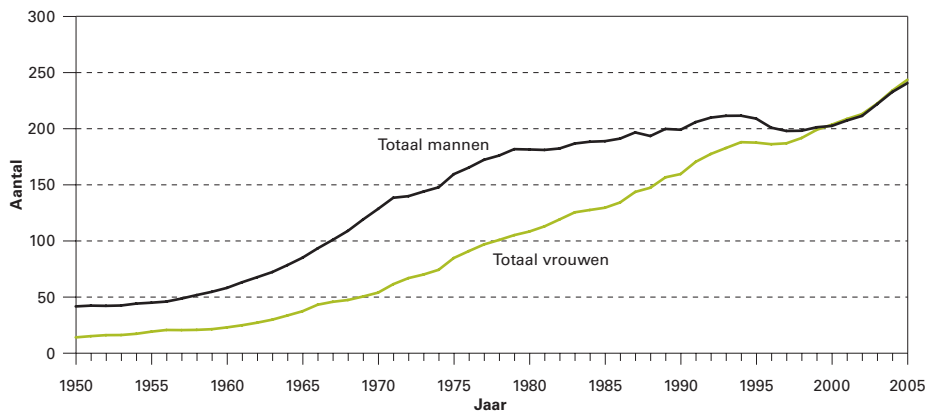
Volgens de laatste Emancipatiemonitor stagneert de emancipatie. Streefdoelen voor 2010 zouden moeilijk haalbaar zijn. De auteurs plaatsen kanttekeningen bij al te grote somberheid. In de oplevende conjunctuur stijgt het aantal vrouwen met een baan verrassend snel. Jonge generaties vrouwen verwerven voor het eerst in de geschiedenis meer kenniskapitaal dan mannen en jonge vaders geven moeders meer ruimte voor een baan. Vraag is bovendien of de formele streefdoelen niet een te eenzijdig beeld geven.

Ondanks Angela Merkel, Ségolène Royal of Hillary Clinton spelen vrouwen ten opzichte van mannen, zeker kwantitatief, in het openbare leven nog altijd een mindere rol, ook in Nederland. Buiten politiek en bestuur lijkt de emancipatie echter eveneens nog verre van voltooid. Vrouwen hebben minder vaak een baan, als ze die wel hebben dan vaker parttime, krijgen minder betaald en zijn daardoor financieel minder onafhankelijk. Daarom is er al vele jaren emancipatiebeleid met als doel 'Gelijke rechten, kansen, vrijheden en (sociale) verantwoordelijkheden in de Nederlandse samenleving voor vrouwen en mannen'. Onder andere wat betreft arbeidsparticipatie, financiële onafhankelijkheid en verdeling van onbetaald huishoudelijk werk. Hiervoor heeft het beleid *streefnormen* vastgesteld die men in 2010 bereikt wil hebben. In de Emancipatiemonitor 2006 publiceerden SCP en CBS in november de tweejaarlijkse tussenstand. Het beeld is dat de emancipatie zou stagneren en dat de streefdoelen voor 2010 daardoor niet gehaald zouden kunnen worden. Toch past bij die negatieve teneur een ruime relativering. Trendmatig gezien bleven streefcijfers met betrekking tot de geselecteerde criteria tot 2005 inderdaad achter. De vraag is echter of bij de interpretatie de conjuncturele fluctuaties niet teveel zijn verwaarloosd en of de mate van emancipatie niet vanuit te nauwe criteria wordt beoordeeld. Met criteria als verschil in visies op werk, algemene tevredenheid of een ideale gezinsomvang wordt bijvoorbeeld helemaal geen rekening gehouden.

Vrouwen meer kenniskapitaal dan mannen

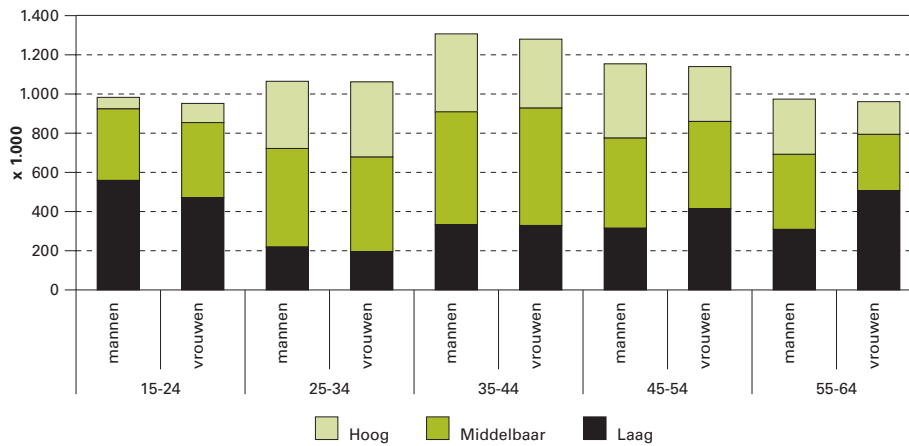
Gelijke kansen in het onderwijs zijn voor de emancipatie natuurlijk een conditio sine qua non. Na decennia van achterstand hebben jonge generaties vrouwen hun

Figuur 1. Aantal mannen en vrouwen in het hbo + wo (x 1.000)

Bron: CBS, Onderwijsjaarrapport 2007.

Figuur 2. Opleidingsniveau vrouwen en mannen per leeftijdscategorie

Bron: CBS, 2005.

Tabel 1. Netto arbeidsparticipatie voor Nederlandse mannen en vrouwen in 2000, 2003 en 2005

	Vrouwen			Mannen		
	2003	2005	2006	2003	2005	2006
Totaal	54	54	56	74	72	73
15-24 jr.	40	37	37	44	40	41
25-34 jr.	72	73	75	88	87	88
35-44 jr.	65	66	68	90	88	89
45-54 jr.	60	61	63	87	85	86
55-64 jr.	24	27	30	52	52	54

Bron: CBS, Emancipatiemonitor tabel 4.2.

het onderwijs maar overheersen desondanks in absolute aantallen studerende. Als wordt gekeken naar het behaalde niveau voor eind twintigers/begin dertigers blijkt dan ook dat er onder 25-34-jarigen meer hoger opgeleide vrouwen dan mannen zijn. Dat is onder 35-44-jarigen nog anders (figuur 2). Jonge vrouwen leggen daarmee bijna ongemerkt de basis voor een andere toekomst, namelijk een toekomst waarin zij uiteindelijk over meer kenniskapitaal zullen beschikken dan mannen.

Meisjes ijveriger

Op de basisschool bestaan er nog geen noemenswaardige verschillen tussen jongens en meisjes, hoewel er indicaties zijn dat ook daar meisjes gemiddeld iets jonger zijn als ze de school verlaten. Jongens zijn over het algemeen beter in rekenen dan meisjes, maar meisjes zijn dan weer beter in taal zo blijkt uit cijfers van het CBS. Een opvallend verschil wordt aangetroffen in het speciaal onderwijs, dat door twee keer zoveel jongens als meisjes wordt gevolgd. Op de middelbare school worden verschillen duidelijker zichtbaar. Daar doen meisjes het beter. Zij besteden per dag gemiddeld 20 minuten meer aan hun huiswerk dan jongens, ze vallen minder vaak uit en ze spijbelen minder. Dit draagt ertoe bij dat er meer meisjes slagen voor hun examens in het voortgezet onderwijs dan jongens. Voor de eindexamens van schooljaar 2004/2005 slaagden 80.500 jongens en 81.900 meisjes. En dit terwijl er meer jongens dan meisjes naar het voortgezet onderwijs gaan. In schooljaar 2004/2005 volgden 473.700 jongens en 464.000 meisjes voortgezet onderwijs. Vooral op de hogere niveaus overtreffen de meisjes de jongens. Waar er meer jongens dan meisjes een vmbo-diploma behalen (50.400 jongens tegen 47.000 meisjes), behalen meer meisjes dan jongens een havo- of vwo-diploma. Voor de havo slaagden 17.000 jongens en 19.700 meisjes. Op het vwo slaagden 13.100 jongens en 15.300 meisjes.

Conclusie: vanuit hun onderwijsprestaties gezien gaat het meer dan goed met de emancipatie van jonge vrouwen. Er is een generatie vrouwen in aantocht die de mannen overtreft in opbouw van kenniskapitaal. Dit is de basis voor latere carrièremogelijkheden. Hoezo stagnatie van emancipatie?

achterstand ingehaald. Het lijkt er zelfs op dat jonge vrouwen de mannen voorbijstreven. Zo studeren er sinds enkele jaren in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs samen meer vrouwen dan mannen (figuur 1). Dat is uniek in de geschiedenis. In studiejaar 2005/2006 studeerden 287.000 vrouwen en 272.000 mannen aan de Nederlandse hogescholen en universiteiten, zo blijkt uit het Onderwijsjaarrapport 2007.

Daar komt nog bij dat de figuur een onderschatting geeft van de procentuele verschillen. Er zijn in deze levensfase namelijk meer jongens dan meisjes. Daardoor volgt procentueel een groter deel van de vrouwen hoger onderwijs dan van de mannen. Bovendien ronden vrouwen gemiddeld hun studie sneller af dan mannen. Ze zijn per persoon dus minder lang aanwezig in

Snel meer vrouwen met een baan

Een andere belangrijke pijler van de vrouwemancipatie is de arbeidsparticipatie. De afgelopen decennia is het aantal vrouwen dat werkt en het aantal uren dat zij werken toegenomen. Conform de doelen van het emancipatiebeleid zou de emancipatie op koers liggen als in 2010 minimaal 65 procent van de vrouwen een betaalde baan heeft van meer dan 12 uur per week. Ook op dit punt legt de emancipatiemonitor de nadruk op stagnatie. Maar is dat wel terecht?

Uit tabel 1 is op te maken dat de nettoarbeidsparticipatie (het percentage van de bevolking tussen 15 en 64 jaar dat daadwerkelijk 12 uur of meer per week werkt) van mannen tussen 2003 en 2005 daalde maar die van alle vrouwen gelijk bleef ondanks het economische laagtij. Dat was

op zich al een prestatie van de vrouwen. Een verklaring voor dit verschil ligt in de beroepsgroepen waarin mannen en vrouwen werken. Vrouwen werken in verhouding meer dan mannen in de zorg en het onderwijs. Dit zijn sectoren die weinig te lijden hebben van conjunctuurschommelingen. De mannen in bijvoorbeeld de ICT of het transportwezen ondervinden meer hinder van de economische terugslag. De stagnatie bij vrouwen blijkt bovendien te worden veroorzaakt door een lagere arbeidsparticipatie van de 15-24-jarigen. Een deel van hen zal nog een opleiding volgen. Van vrouwen in alle andere leeftijdscategorieën hadden er in 2005 relatief meer een baan dan in 2003. Exclusief de allerjongsten was er dus geen sprake van stagnatie, hooguit van een conjuncturele afremming van het stijgingstempo. Sinds eind 2005 trekt de arbeidsmarkt weer aan. Het resultaat is gelijk zichtbaar in de stijging van het aantal vrouwen met een baan, vooral in de leeftijd waarop ze niet meer studeren. In één jaar tijd is het percentage 25-34-jarige vrouwen met een baan gestegen van 73 naar 75. Onder oudere vrouwen zelfs met ruim twee procentpunten. Deze stijging is sterker dan die bij de mannen. Alleen de allerjongsten laten geen stijging zien, hetgeen opnieuw zou kunnen wijzen op een sterkere onderwijsdeelname.

In plaats van stagnatie en het niet behalen van beleidsdoelen lijkt het beeld veel meer dat de Nederlandse vrouwen ondanks de economische tegenwind tot eind 2005 verder emancipeerden. Het waren, in tegenstelling tot wat misschien de verwachting zou zijn, de mannen die de klappen van de dalende werkgelegenheid hebben opvangen. Nu het weer beter gaat versnellen vrouwen verder hun emancipatie via de arbeidsparticipatie. Voor het eerst zijn er in 2006 in Nederland meer dan drie miljoen vrouwen met een betaalde baan.

Bij de komende verkrapping van het potentieel aan werkenden vanwege de vergrijzing zal de arbeidsmarkt vrouwen meer kansen gaan bieden. Wanneer de gunstige conjunctuur blijft aanhouden, stimuleert dat de kansen nog eens extra. Door die dubbele stimulans – vergrijzing en gunstige conjunctuur – is aan te nemen dat het recente stijgingstempo in het percentage vrouwen met een baan minstens gehandhaafd blijft of zelfs hoger komt te liggen. Met ruim twee procent per jaar, het tempo van 2006, is niet uit te sluiten dat bijvoorbeeld van de 25-34-jarige vrouwen rond 2010 niet 75 maar circa 83 procent een baan heeft, nog maar weinig onder het niveau dat nu voor mannen van die leeftijd gewoon is. Het streefdoel van 65 procent voor alle leeftijden zou dan vrijwel gehaald zijn, zeker als rekening wordt gehouden met de neiging van jonge vrouwen om langer door te leren.

Moederrol en werk in discussie

Veel vrouwen kiezen wel voor parttimebanen, wat nogal eens als on-emancipatoir wordt gezien. Mannen en vrouwen blijken gemiddeld genomen echter anders te denken over werk. Beide seksen vinden een baan ongeveer even belangrijk voor de zelfontplooiing en zelfontwikkeling, maar vervolgens leggen mannen en

Foto: ANP/Widmann/Mauritius Archive Images

vrouwen een andere nadruk. In tabel 2 zijn de opvattingen waarbij mannen en vrouwen meer dan tien procentpunten verschillen vet gedrukt. Uit de cijfers blijkt dat mannen meer dan vrouwen de nadruk leggen op *hoger en meer*, zeg maar op competitie.

Dergelijke 'gemiddelde' individuele verschillen zullen op het niveau van het stel, het gezin moeten worden opgelost. Beide partners zullen tot hun recht moeten komen. Zijn beiden op carrière gericht dan leidt dat tot een andere oplossing dan wanneer de een op carrière is gericht en de ander hooguit op ontplooiing. Een oplossing in ongelijke hoeveelheid betaald werk, zeker als er kinderen zijn, ligt dan bij sommige paren voor de hand. Dit is de fase waarin vooral het aantal vrouwen met een deeltijdbaan toeneemt. Toch heeft een op de drie werkende vrouwen inmiddels een fulltime baan. In 2006 is het aantal vrouwen dat fulltime werkt sterker gestegen dan het aantal mannen met een volledige baan. Verondersteld kan worden dat in een latere fase van ontwikkeling niet alleen meer vrouwen zullen werken, maar een deel van hen ook meer uren. Middelbaar en hoogopgeleide vrouwen werken immers nu al meer uren. De opbouw van kenniskapitaal die we nu zien onder jonge vrouwen zal dus, ceteris paribus, op termijn

demodata

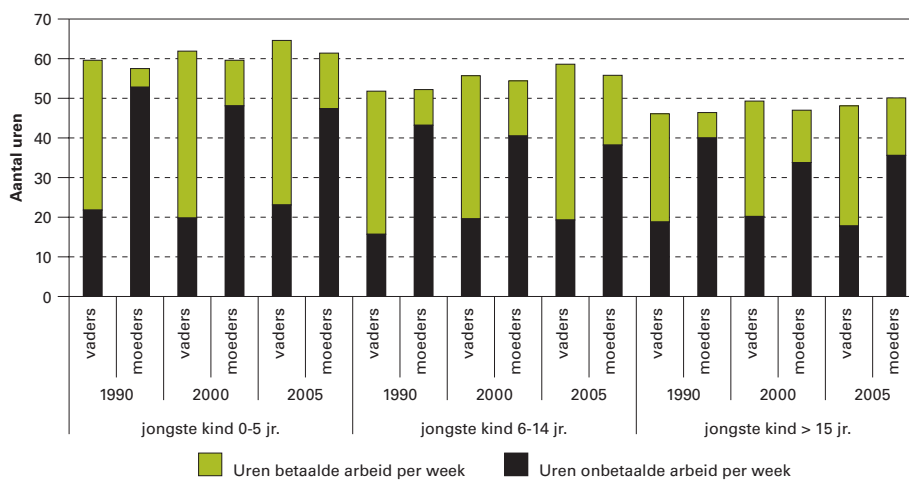
De potentiële beroepsbevolking van 20 tot 65 jaar gaat in Nederland krimpen van tien miljoen op 1 januari 2007 naar negen miljoen in 2040. Ook in 2006 was al sprake van een daling. Dat kwam mede doordat in 2006 opnieuw meer mensen emigreerden dan immigrerden. Het negatief migratiesaldo bedroeg ruim 31.000 mensen, de meeste van hen waren tussen de 20 en de 65 jaar oud. De komende jaren zal de daling echter pas goed op gang komen (CBS).

Tabel 2. Opvattingen over het belang van betaalde arbeid, 2006 (in procenten 'geheel/enigszins mee eens')

	Vrouwen	Mannen
'betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling'	63	64
'ik zou graag een toppositie willen bekleden'	16	31
'betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen'	56	62
'ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken'	10	15
'betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij'	45	54
'ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld'	25	35
'betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft'	27	37
'ik vind het belangrijk om een goed inkomen te hebben'	54	72
'ik heb veel plezier in mijn werk'	66	70
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie'	24	39
'ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris'	42	56

Bron: SCP, Emancipatiemonitor tabel 4.21.

Figuur 3. Aantal uren betaalde en onbetaalde arbeid voor vaders en moeders per week

Bron: SCP, Emancipatiemonitor tabel 5.3.

Tabel 3. Tijdsbesteding vaders en moeders in jonge gezinnen (jongste kind 0-5 jaar)

	Vrouwen		Mannen	
	2000	2005	2000	2005
Totaal arbeid	59,6	61,5	61,9	64,9
betaalde arbeid	11,5	14,0	42,1	41,5
onbetaalde arbeid	48,1	47,4	19,8	23,1
huishoudelijk	24,1	23,7	8,4	9,2
zorg	20,3	20,7	8,3	10,0

Bron: SCP, Emancipatiemonitor tabel 5.3.

genegeerd maar uitgebuit worden. Dat lijkt in lijn met de waarneembare gemiddelde verschillen in oriëntaties tussen mannen en vrouwen.

Jonge vaders doen hun best

Een ander doel in het emancipatiebeleid is het vergroten van het zorgaandeel van mannen. In 2010 zouden mannen ten minste 40 procent van de taken thuis op zich moeten nemen. Hieronder valt onder meer kinderverzorging, huishoudelijk werk en vrijwilligerswerk. Wordt gekeken naar de actuele tijdsbesteding van alle mannen ongeacht leeftijd van de kinderen dan wordt daar duidelijk nog niet aan voldaan. Ook hier zijn echter – enigszins verborgen – positieve nuances zichtbaar. In vrijwel alle jaren sinds 1990 is het totale aantal bestede uren, aan betaalde en onbetaalde arbeid samen, voor vaders hoger dan voor moeders (zie figuur 3).

Zoals blijkt uit tabel 3 was tussen 2000 en 2005 in de jongste gezinnen, de 'spitsuurgezinnen', het aantal uren dat vaders en moeders besteedden aan arbeid hoog en kregen beide ouders het drukker. Dat geldt echter nog meer voor de vaders dan voor de moeders. Moeders zijn inderdaad gemiddeld meer uren gaan werken. Dat bespaarden ze op tijd voor het huishouden en op kluswerk. Vaders waren juist minder tijd kwijt aan hun baan (misschien wel werkloos geworden) maar gingen veel meer uren onbetaalde dingen doen (van 19,8 uur naar 23,1 uur), waaronder het huishouden en de verzorging. De streefcijfers zijn weliswaar niet bereikt, maar jonge vaders nemen al één derde van de uren onbetaalde arbeid voor hun rekening en dat is zelfs veel als moeders tegelijkertijd circa een kwart van de betaalde arbeid van het gezin voor hun rekening nemen. Bij jonge ouders is er nog steeds een trend richting gelijke verdeling van taken. En hoewel de emancipatie naar de formele criteria gerekend blijkbaar niet snel genoeg gaat, is dat toch bijzonder, vooral als wordt bedacht dat mannen en vrouwen toch een verschillend doel nastreven. Helemaal gelijk zijn zij toch ook weer niet.

Nuancering: emancipatie neemt haar tijd

Na het voorafgaande is het tijd voor nuancering. De ontwikkelingen kunnen positiever worden beoordeeld dan de Emancipatiemonitor 2006 aangeeft. Hoewel er zeker qua arbeidsparticipatie even sprake was van een zeer beperkte groei, zijn daarvoor juist emancipatorische tendensen verantwoordelijk geweest. Meer vrouwen zijn gaan doorleren en de arbeidsparticipatie van vrouwen boven de 25 is zelfs gestegen tegen de economische recessie in. Jonge vrouwen verwerven inmiddels een hoger kennisniveau dan mannen, uniek in de geschiedenis. Voor het eerst werken er meer dan drie miljoen vrouwen, velen parttime, wat past bij een andere nadruk die door vrouwen wordt gelegd op het belang van arbeid. Het welvaartsniveau van jonge ouders is zelfs hoger dan dat van een alleenstaande. Het eigen woningbezit is wijd verbreid, jonge vaders zetten zich in in het huishouden en doen naar verhouding extra veel aan onbetaalde arbeid. Nederlandse vrouwen krijgen over het algemeen het aantal kinderen dat

toch leiden tot in verhouding meer werkende vrouwen, van wie een groter aantal meer uren zal werken of een fulltime baan zal hebben. Meer betaald werk binnen gezinnen betekent meer inkomen en meer consumptie. Zou dat zijn wat Nederlandse gezinnen wensen? Intussen is er een nieuw debat ontstaan over de rol van vrouwen: minder nadruk op werk en meer ruimte voor moederschap wordt bepleit door onder meer sociologe Christien Brinkgreve. De psychologe Martine Delfos pleit voor emanciperen met de biologische stroom mee, waarbij de verschillen tussen mannen en vrouwen niet

Alletta Jacobs, eerste vrouwelijke dokter en strijdster voor vrouwenstemrecht.

Foto: ANP.

ze zich wensten. Wellicht allemaal factoren die ertoe bijdragen dat de Nederlandse bevolking tot de gelukkigste van Europa behoort, zoals jaar na jaar blijkt uit de Eurobarometer. De markt is zich intussen bewust van de 'informele' economische betekenis van vrouwen in het gezin. De meeste aankoopbeslissingen worden door vrouwen genomen. Zelfs de aankoop van de gezinsauto wordt door vrouwen gestuurd. Het financieel beheer van het anderhalfverdienersinkomen komt bij haar terecht, ook al is volgens de ambtelijke criteria de meerderheid van de vrouwen financieel afhankelijk. Het is de vraag of financiële afhankelijkheid een juiste term is voor bestaande stellen. Natuurlijk is het wel heel belangrijk dat vrouwen economisch voor zichzelf kunnen zorgen, vooral wanneer een gezin uiteenvalt. Daarvoor is opleiding echter waarschijnlijk toch de beste remedie, en met de opleiding van vrouwen gaat het heel goed. Als over een paar jaar al die hoogopgeleide vrouwen aan het werk zijn zullen ze formeel en meer zichtbaar de vruchten van het nu gevoerde emancipatiebeleid kunnen plukken. Dat duurt misschien nog even, maar emancipatie neemt nu eenmaal haar tijd.

LITERATUUR:

- Jaarboek onderwijs in cijfers 2007. Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Jaffé, D. (2006), *De klant is koningin*. Spectrum, Utrecht.
- Mat, J. (2007, 13 jan.), *Liever Moeder; de emancipatie stagneert, concludeert het Sociaal en Cultureel Planbureau in december. Maar wat is emancipatie: fulltime werken of vrijwillig moederen*. NRC Handelsblad.
- Portegijs, W., B. Hermans en V. Lalta, (2006), *Emancipatiemonitor 2006*. Sociaal en Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Traag, T. (2006), *Hogere opleiding, hogere arbeidsparticipatie*. Centraal Bureau voor de Statistiek, webmagazine.

Prof. dr. J.J. Latten (CBS/Universiteit van Amsterdam) en **W. van Dijk** (Radboud Universiteit Nijmegen)

demodata

Binnen de potentiële beroepsbevolking groeit het aandeel ouderen. Het aantal 50-65-jarigen steeg in 2006 met 62.000, het aantal 20-50-jarigen daalde met 58.000. Sinds het begin van de jaren negentig nam het aandeel van 50-65-jarigen toe van 24 naar 32 procent. Deze stijging zal nog voortduren tot begin jaren twintig, wanneer bijna 37 procent van de potentiële beroepsbevolking 50 jaar of ouder zal zijn. De komende jaren stijgt vooral het aandeel van de 60-65-jarigen relatief sterk. In 2006 bereikten de eerste babyboomers, geboren in 1946, de 60-jarige leeftijd. Tot 2011 neemt het aantal 60-65-jarigen met 175.000 toe, tot 1,1 miljoen. Hoewel zij tot de potentiële beroepsbevolking worden gerekend, is momenteel maar een vijfde van hen werkzaam (CBS).

Overleven in blessuretijd

LUC BONNEUX

De sterfte daalt al 150 jaar, maar deze daling bleef lang beperkt tot jongeren. De sterke daling van de sterfte van bejaarden begon in de jaren vijftig. Omdat de sterfte bij jongeren nu heel laag is, kan verdere winst in levensverwachting enkel bij bejaarden worden behaald. Optimisten baseren zich op de gestage en blijvende stijging van de levensverwachting om te voorspellen dat de limieten aan de menselijke levensverwachting nog ver weg liggen. Pessimisten verwijzen naar biologische verouderingstheorie: overleving na succesvol grootouderschap heeft biologisch geen zin. Dan zijn de limieten aan onze natuurlijke levensverwachting feitelijk overschreden en overleven hoogbejaarden 'in blessuretijd'. De consensus is dat de gezonde levensverwachting nog blijft toenemen, maar ook de levensverwachting met ziekte en beperkingen. De verwachte duur van deze blessuretijd is uiteraard zeer belangrijk om aantallen ouderen en hun zorgbehoeften te voorspellen, en staat hoog op de demografische onderzoeksagenda.

Foto: Marcel Minnée

Mensen worden gemiddeld steeds ouder. In 1900 was de totale levensverwachting (de som van de leeftijd en de overblijvende levensverwachting op die leeftijd) van mannen op 20-jarige leeftijd 65 jaar, gelijk aan de huidige pensioengerechtigde leeftijd. In 2000 was de levensverwachting 76 jaar, ofwel 11 jaar hoger. Nu is levensverwachting een verwarrende term, omdat ze de verwachting baseert op de sterfte waargenomen in een enkele periode. Als de sterfte in de toekomst daalt, is de werkelijke levensverwachting van een bevolking in een bepaald jaar (een cohort) hoger dan deze theoretische levensverwachting gebaseerd op die enkele periode. In 1900 was de werkelijke levensverwachting van een 20-jarige man 70 jaar, vijf jaar langer: het cohort beleefde de sterk dalende sterfte in de 20ste eeuw. Natuurlijk is niet bekend hoe de levensverwachting zich in de toekomst zal gaan ontwikkelen. Er zijn zowel optimistische als pessimistische

Foto: Marcel Minnée

demodata

Op dit moment wonen alleenstaanden vooral in de grote steden. Meer dan 40 procent van alle huishoudens bestaat daar uit alleenstaanden. Het aantal in de grote steden blijft de komende 20 jaar naar verhouding hetzelfde. Op dit moment bestaat rond de helft van alle huishoudens in universiteitssteden als Wageningen, Groningen en Amsterdam uit alleenstaanden. Ook dit aandeel zal over 20 jaar ongeveer even hoog zijn. In veel randgemeenten neemt het aandeel daarentegen flink toe waardoor het verschil tussen stad en randgemeenten kleiner wordt. Zo ligt in 2025 het aandeel in bijvoorbeeld Amstelveen, Zandvoort, Bussum of Diemen tussen de 45 en 50 procent. De groei van het aandeel alleenstaanden doet zich echter niet alleen rondom de stad voor. In veel plattelandsgemeenten in het noorden, oosten en zuiden van het land stijgt het aandeel van onder de 25 naar boven de 30 procent. In 2025 is er naar verwachting nog maar één gemeente in Nederland (Staphorst) waar minder dan een kwart van de huishoudens een alleenstaande betreft. (RPB/CBS, Regionale huishoudensprognose 2005-2025).

Voor het eerst werd in de laatste Regionale huishoudensprognose 2005-2025 van het RPB en het CBS ook de regionale ontwikkeling van de huishoudens van allochtonen voorspeld. Het aantal alleenstaanden van niet-westerse allochtone afkomst stijgt de komende jaren van ruim 250.000 in 2005 naar ruim 400.000 in 2025. Deze stijging van 60 procent is ongeveer twee keer zo groot als de stijging van het aantal autochtone alleenstaanden. Niet-westerse allochtonen wonen op dit moment vaker alleen dan autochtonen. Onder niet-westerse allochtonen zal het aantal alleenstaanden in de komende periode van jong tot oud toenemen, terwijl het bij de autochtonen onder de jongeren afneemt en onder de ouderen toeneemt. Het aantal niet-westerse alleenstaanden zal sterk toenemen in de randgemeenten, terwijl in de grote steden sprake is van een lichte stijging (RPB/CBS, Regionale huishoudensprognose 2005-2025).

voorspellingen. Optimistische voorspellingen gaan uit van een gewenste hoge leeftijd bij overlijden, pessimistische voorspellingen worden gebaseerd op de biologische theorie dat er geen noodzaak is om te overleven nadat het nageslacht is voortgebracht. Het is alleen de noodzaak tot overleven om nageslacht te helpen overleven die de levensduur oprekt.

Het optimistische scenario: hoe oud kunnen we worden?

Optimistische voorspellingen werpen de vraag op hoe oud we onder optimale omstandigheden kunnen worden. Als de afstamming van de menselijke soort wordt gezien in het licht van natuurlijke evolutie, dan kan worden geconstateerd dat onze levensverwachting historisch niet is beperkt maar sterk is toegenomen. De maximale levensduur van halfapen is rond de 30 jaar, van de grote apen is deze circa 50 tot 60 jaar. Homo erectus, de eerste succesvolle mens, kon 65 jaar worden, de primitieve Homo sapiens haalde 80 jaar. De moderne Homo sapiens haalt net geen 120 jaar (één vrouw die 122 werd niet te na gesproken. Er zijn al heel wat mensen gestrand tussen de 115 en de 119).

De levensverwachting onder natuurlijke omstandigheden is veel korter dan deze extremen behaald onder beschermde omstandigheden. Tot voor kort was de levensverwachting minder dan 40 jaar. Dat betekent echter niet dat veel mensen rond hun veertigste overlijden. Levensverwachtingen zijn gemiddelden voor bevolkingen. Een levensverwachting van 40 jaar is een gemiddelde van de sterfte op zeer jonge en die op hogere leeftijd. Door economische, sociale en medische ontwikkelingen nam de maximale levensverwachting sinds 1850 gestaag toe met zo'n 2,5 jaar per decennium. In Nederland is de stijging van de levensverwachting sinds 1980 relatief gestagneerd. Vooral Nederlandse vrouwen bleven achter. Sinds 1980 nam hun levensverwachting toe met 2,1 jaar tot 81,4 jaar. Over dezelfde periode wonnen Japanse vrouwen er maar eventjes 6,7 jaar bij, drie maal meer, tot een verbluffende 85,2 jaar in 2005. Als dit rekensommetje wordt doorgetrokken is de maximale levensverwachting in Japan aan het einde

van de 21ste eeuw 110 jaar. Dat klinkt wel erg veel, maar dat is dan ook de sterfte over 100 jaar. De werkelijke levensverwachting van Japanse meisjes die nu worden geboren komt dan uit op een niveau tussen de 95 en de 100 jaar.

Dit scenario is optimistisch vanuit het perspectief van een gewenste hoge leeftijd bij overlijden. De optimisten hebben een sterk punt. De maximale levensverwachting is in het verleden vaak voorspeld, maar die voorspellingen werden allemaal voorbijgestreefd door de waargenomen stijging van de levensverwachting in Japan. Wie had willen gokken zou een boel geld hebben verdiend door in te zetten op een voortdurende stijging van de levensverwachting in Japan. Een werkelijke levensverwachting van 95 jaar rekt onze verbeeldingskracht erg ver op. Zij veronderstelt dat ongeveer 90 procent de leeftijd van 80 jaar haalt en dat 50 procent van hen 95 wordt. Dat zijn hoge eisen, maar er moet wel worden bedacht dat het begin van de veroudering van het werkelijke cohort pasgeboren Japanse meisjes nog meer dan 50 jaar op zich zal laten wachten.

Het pessimistische scenario: biologische theorie

Het pessimistische scenario is geïnspireerd door biologische theorie. Levenslopen worden geoptimaliseerd door natuurlijke selectie, waarbij voortplanting het doel is, overleving slechts het middel. De jeugd duurt ongeveer 5 jaar bij apen, 10 bij primaten en 16 bij Homo sapiens. De hoge investeringen in kennis door Homo sapiens vergen intensief leren op jonge leeftijd, zo intensief dat het inzet vraagt van grootouders. In de prehistorie, die meer dan 99 procent van het bestaan van het genus Homo uitmaakte, was de oudere generatie een onmisbare bron van kennis. Dit verklaart ook het bestaan van de menopauze bij vrouwen, een redelijk unieke karakteristiek van Homo sapiens. De zogenaamde 'granny hypothesis' (momenteel ontwikkeld tot een vrij stevige theorie) verklaart dat de menopauze optreedt wanneer het voor een moeder meer rendoert om te investeren in twee kleinkinderen dan in één eigen kind. Een eigen kind vergt een grote en langdurige investering, die een oudere moeder misschien niet meer kan opbren-

gen. Haar steun aan het opvoeden van kleinkinderen kan dan nuttiger zijn voor haar nageslacht. Als de dochter in de menopauze komt, bestaat er historisch geen noodzaak meer tot overleven. Het is deze 'noodzaak tot overleven om nageslacht te helpen overleven' die de levensduur oprekt. De biologische theorie is ijzersterk, getoetst door waarnemingen bij honderden soorten. Ze biedt echter geen precieze kwantitatieve voorspelling: het einde kan 'hard' of 'zacht' zijn, met een snelle of trage stijging van de sterfte na het bereiken van de leeftijd van overbodigheid.

Gebaseerd op een pessimistische voorspelling voor de lange termijn is in 2000 in Nederland de voorspelde totale levensverwachting van een twintigjarige 81 jaar. Bij een onveranderde pensioenleeftijd van 65 jaar hebben 20-jarigen dus (minstens) 16 jaar pensioen in het vooruitzicht. De levensverwachting van de Japanse vrouwelijke bevolking is 85 jaar, maar dat is ook het geval bij blanke Amerikanen uit de middenklasse, geboren in het begin van de 20ste eeuw, onder voorwaarde dat ze als volwassenen niet dik waren en niet rookten. Terwijl het met de huidige medische stand van zaken onwaarschijnlijk lijkt dat we aan intrinsieke veroudering veel kunnen veranderen, kunnen we misschien zwaarlijvigheid voorkomen, mogelijk behandelen en zeker de gevolgen van zwaarlijvigheid bestrijden. Een werkelijke levensverwachting van 85 jaar lijkt op basis van de historische waarnemingen daarom pessimistisch. Een werkelijke levensverwachting van 95 jaar is daarentegen op basis van de biologische theorie erg optimistisch. Hoogbejaarden komen in de natuur niet voor en hebben in de evolutie nooit enige kans gemaakt om een bijdrage te leveren aan het voortbestaan van de bloedlijn. Nadelige mutaties werden nooit afgestraft, voordelige nooit beloond. Overgrootouders overleven in blessuretijd, zo heel lang kan die niet duren.

Compressie en expansie van ziekte

Mensen willen wel heel oud worden, maar niet oud zijn, in de zin van gebrekkig en versleten. Ook willen ze over voldoende financiële middelen kunnen beschikken.

Hoe het met de financiële situatie is gesteld hangt uiteraard mee af van de tegoeden die zijn gespaard in de productieve levensfase, als individu en als maatschappij. Een hoge leeftijd gaat ook gepaard met een hoge kans op lichamelijke gebreken, zorgbehoefte en dus nog meer financiële kosten. Op maatschappelijk niveau vertaalt dit zich in zorg voor levensverzekeringen, pensioenen en voorzieningen voor de oude dag. Naarmate er meer ouderen komen, wordt de zorgdruk op volwassenen hoger.

De biologische definitie van veroudering is het toenemen van de kansen op ziekte, gebrek en sterfte met het toenemen van de leeftijd. De definitie doet geen uitspraak over de aard en vorm van die stijging. Ziekte, gebrek en overlijden vormen een 'all in'-pakket. Toenemende levensverwachting gaat dus gepaard met een toenemend aantal kwetsbare ouderen. Er wordt vanuit een optimistische en een pessimistische visie aangekeken tegen het tempo waarin en de ma-

nier waarop ziekte, gebrek en sterfte zich met de toenemende leeftijd ontwikkelen.

De optimistische theorie voorspelt een compressie van ziekte: ziekte wordt door preventie en medisch ingrijpen uitgesteld naar hogere leeftijden. De sterfte wordt echter niet uitgesteld vanwege de biologische grens aan de levensverwachting. De leeftijd bij ziekte is dan een biologisch proces, afhankelijk van milieu, levenswijze en interventies, de leeftijd bij overlijden is een chronologisch vastgelegd moment in de genen. Het loskoppelen van ziekte en sterfte is een overtreding van de biologische theorie van veroudering. Het is zeker dat veroudering is vastgelegd in onze genetische erfenis, maar zonder scherpe vastgelegde chronologische timing. Bovendien neemt de levensverwachting almaar toe.

De pessimistische theorie voorspelt een grote expansie van ziekte, en is de spiegel van de optimistische theorie: nu is niet de leeftijd bij sterfen chronologisch vastgelegd maar de leeftijd bij ziek worden. Sterfte kan wel worden uitgesteld door omgevingsfactoren, levensstijl en interventies. Ook hier zien we een loskoppeling van ziekte en sterfte, wat evenmin past in een verouderingstheorie. Ziekte is moeilijk te meten op een goed vergelijkbare wijze, maar de bestaande gegevens tonen op redelijk overtuigende wijze aan dat ouderdomsgebreken later optreden op hogere leeftijd dan vroeger.

Dynamisch evenwicht

In meer realistische varianten wordt gesteld dat ziekte en sterfte beide worden bepaald door zowel de chronologische als de biologische leeftijd, chronologisch bedoeld als de voorbije jaren geleefd na de geboorte en biologisch als de toekomstige jaren nog te leven voor overlijden. Dat is de theorie van het dynamische evenwicht.

De meer optimistische interpretatie hecht een groter belang aan de biologische leeftijd. Ziekte op hoge leeftijd kondigt naderende sterfte aan. Een stijgende leeftijd bij overlijden gaat gepaard met een stijgende leeftijd bij ziekte: het moment van ziek worden en het moment van overlijden zijn gecorreleerd. De ziekteduur verandert daarom weinig bij een veranderende levensloop: bij dalende sterfte worden gezonde jaren

demodata

In 2006 overleden in Nederland 135.500 mensen. In 2005 waren dat er 136.402 en het jaar daarvoor 136.553. In de periode 2000-2003 was het jaarlijks aantal sterfgevallen nog ongeveer 5.000 hoger. De periode van lage sterfte die in 2004 inzette is opmerkelijk gezien de vergrijzing van de bevolking. De daling wordt voor een deel verklaard door de overwegend milde weersomstandigheden van de laatste jaren. Uit onderzoek is bekend dat zowel zeer lage als zeer hoge temperaturen tot aanzienlijk meer sterfgevallen leiden. Januari en februari van 2006 waren weliswaar relatief koud, maar een griepgolf bleef uit en dat scheelde in vergelijking met de jaren 2000-2003 zo'n 2.000 sterfgevallen per jaar. In juli was de temperatuur, en daarmee de sterfte, beduidend hoger dan normaal. Augustus was daarentegen naar verhouding koel, wat een gunstig effect had op het aantal sterfgevallen. September, oktober en november waren mild met optimale temperaturen voor een lage sterfte. Het aantal overledenen was in de herfst ruim 2.000 lager dan gemiddeld in de periode 2000-2003. In december was het aantal sterfgevallen ruim 1.000 lager dan gemiddeld. De relatie tussen temperatuur en leeftijd wordt sterker met de leeftijd. In de winter ligt het sterfterisico van 80-plussers circa 11 procent boven het jaarlijks gemiddelde. Onder ouderen is in de winter vooral de sterfte door ziekten van de ademhalingsorganen en hart- en vaatziekten relatief hoog (CBS).

Foto: Marcel Minnée

gewonnen. De consequenties van langdurige ziekte worden beter behandelbaar, over het geheel genomen daalt de morbiditeit.

De meer pessimistische interpretatie wijst op het loskoppelen van ziekte en sterfte in niet-fatale aandoeningen, vooral aftakeling van het bewustzijn en het bewegingsstelsel. In natuurlijke omstandigheden zijn deze aandoeningen net zo dodelijk als een hartziekte, doch goede zorg in een welvarende maatschappij verlengt sterk de levensduur. Kinderen geboren met een verstandelijke beperking leven bijvoorbeeld veel langer dan vroeger. De organische aftakeling die aan dementie ten grondslag ligt is nauwelijks beïnvloedbaar gebleken door milieu of levensstijl, en demente patiënten kunnen door goede zorgen zeer lang overleven. Een heupbreuk bij een bejaarde was tot de jaren zestig een zeker doodvonnis door de langdurige immobilisatie. Snelle en betere heelkunde heeft de sterfte ten gevolge van een heupbreuk sterk gereduceerd. Daardoor blijft een aantal heupbreukpatiënten echter leven met een zorgbehoefte, vaak minder door de heupbreuk zelf dan door de onderliggende oorzaak die het vallen veroorzaakte.

Goede zorg kan de relatie tussen sterfte en ziekte omdraaien: mensen die vroeger overleden, blijven nu leven maar behoeven wel zorg. Een voorbeeld is zwaarlijvigheid, met een hoog cardiovasculair risico en sterk verhoogde kans op diabetes. De gevolgen daarvan zijn steeds beter behandelbaar. De dalende sterfte ten gevolge van zwaarlijvigheid wordt evenwel duur betaald door toenemende morbiditeit en daaraan gerelateerde kosten voor de gezondheidszorg. Roken aan de andere kant is dodelijk, maar dan vooral door slecht behandelbare aandoeningen als longkanker en door plotseling hartfalen. De hoge sterfte ten gevolge van roken vermindert daardoor de morbiditeit en de zorgkosten.

Tot slot

De 20ste eeuw kende een grote sterftedaling. Tegelijkertijd nam ook de chronische ziekte door niet-degeneratieve aandoeningen, die niet het gevolg zijn van slijtage en verouderingsverschijnselen, af, zoals infectieziekten (polio, kinkhoest, mazelen), perinatale aandoeningen (verlammingen) of arbeidsgelateerde aandoeningen (beroepsdoofheid, mijnwerkerslong). De veroudering door de dalende sterfte had wel een stijging van de morbiditeit door degeneratieve aandoeningen tot gevolg, gedeeltelijk door minder beweging en rijker en calorie- en vetrijk voedsel. Chronische ziekten ten gevolge van niet-degeneratieve aandoeningen zijn tegenwoordig vooral psychisch van oorsprong: mensen leven lang, maar zijn niet gelukkig. Zowel op individueel als op maatschappelijk vlak geldt dat we graag oud worden, maar niet graag oud zijn. De 21ste eeuw zal het hoofd moeten bieden aan veroudering en depressie.

Voorspellingen voor de werkelijke totale levensverwachting van de huidige generatie kinderen en jongeren liggen tussen een pessimistische 85 en een zeer optimistische 95 jaar

– dit bij afwezigheid van grote catastrofes, zoals een epidemie van een fatale aandoening, oorlog of een natuurramp. De theorie van het dynamisch evenwicht voorspelt dat de gezonde en actieve levensduur zal blijven toenemen, maar ook de levensduur met ziekte en beperkingen. In de pessimistische interpretatie betekent vervanging van sterfte door zorgbehoefte een grotere stijging van die behoefte dan louter op basis van veroudering mocht worden verwacht, in de optimistische interpretatie daalt de zorgbehoefte door efficiënter behandelen en voorkomen.

De levensverwachting is nog nooit zo hoog geweest en in de toekomst worden dan ook grote aantallen hoogbejaarden verwacht. Het is belangrijk om deze aantallen en hun materiële noden beter te kunnen schatten. Studie daarnaar staat dan ook hoog op de demografische onderzoeksagenda. Op basis van bestaande longitudinale studies is het mogelijk om de ervaringen van gezonde en minder gezonde mensen te schatten. Medische gegevens stellen onderzoekers verder in staat om scherpere uitspraken te doen met betrekking tot de overleving van patiënten met een ziekte of zorgbehoefte. Relatief beperkte verschillen in dergelijke schattingen hebben echter grote consequenties voor de pensioenen, (levens)verzekeringen en de chronische zorgbehoefte (bejaardenoorden, verpleeghuizen, thuiszorg, etc.).

LITERATUUR:

- Oeppen, J, J.W. Vaupel (2002), Demography. Broken limits to life expectancy. *Science* 296(5570). pp. 1029-1031.
- Olshansky, S.J, D.J. Passaro, R.C. Hershov, J. Layden, B.A. Carnes, J. Brody, et al. (2005), A potential decline in life expectancy in the United States in the 21st century. *New English Journal of Medicine* 352(11). pp. 1138-1145.
- Stallard, E. (2006), Demographic issues in longevity analysis. *Journal of Risk and Insurance* 73(4). pp. 575-609.

Dr. L. Bonneux, NIDI

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp Druk	Harmine Louwé Nadorp Druk b.v., Poeldijk

Foto: Marcel Minnée

